

Zmáj szárnypróbálgatásai

Sok szál szakadt meg — kulturális, gazdasági és politikai téren. Habár a forradalmat elfojtották és Európát a reakció vaskarmai fojtogatják, az élet nem folytatódik ott, ahol abbamaradt. Az elszakított szálak új kapcsolatokat kerestek. A költészet terén is, melynél annyira elvékonyodtak, hogy már majdnem elszakadtak. Halálán van Branko Radicsevics, aki magára maradt, az arisztokratikusan elkapott és öregesen rideg szerb poéták között. Lukián Musicki nagysága és Hadzsics-Szvetics tekintélye valahogy hirtelen megcsappant: Hadzsics-Szveticsé pedig már életében megcsappant. Feledésbe merült Szimo Milutinovics Szarajlija, a hajdani koszorús költő is. A többiek, a kisebbek, számításba sem jöttek; mások pedig, bár elindultak a költészet útján, elkallódtak. Nikádor Grujics az egyházban talált menedéket, Ljuba Nenadovics a Sumadinka szerkesztésének szentelte magát és áttért a prózára; Vászsa Zsivkovics, kinek verseit hajdan indulóként énekeltek, a Habsburg-dinasztia üres és megvetett költőjévé vált; Jován Szubotics, ki még mindig verseivel halmozza el a Letopisz oldalait, a népköltészet közönséges utánzásának színvonalára süllyedt.

Bránko új költői zászlót lobogtat, de magára maradt. Nem támaszkodhatott a száraz retorika e költőire, ellenkezőleg, ellenük van. A népköltészetre támaszkodott, melynek abban az időben világhírű, egyúttal legerősebb bátorítója. Habár költői ereje elég erős ahhoz, hogy megvédje attól a veszélytől, hogy a guszlicás és deszeterac (tizes vers) költészete elnyelje, mégis delejes légkörükben van és nem is keres más támpontot, sem mintaképet. De ő is, átvészelve valahogy a forradalom véres esztendeit, tehetetlenül letörten, idegesen fekszik, tudatában annak, hogy napjai megvannak számlálva. Az általános tájékozatlanságban megfélekedtek róla is. Versei fölkaparták a kedélyeket, de csak rövid időre — az elkövetkező események elhomályosították mindent, ami megelőzte őket. Halálakor is magára maradt, majdnem elhagyatva és elfelejtve halt meg. A feldúlt és felgyújtott Pesten jelentkezik Jakov Ignyatovics. De ő sem költő, és szintén magárahagyottnak érzi magát azon a helyen, amelyet betölt: mint a Letopisz szerkesztője keserűséggel és szomorúan beszél: „a szerb tanult osztály nemtörődömségéről az irodalommal szemben”. A népköltészet tartja magát, behatol minden szerblakta házba és zugba; vannak utánzóik, de igazi költők nem léteznek. Szkerlics szavai szerint abban az időben, „mindenütt Gyorgye Maleticsban látták a szerb költészet egyedüli élő reménységét”.

A szálak valóban egészen elvékonyodtak, de mégsem szakadtak el: 1852-ben a Letopiszban megjelenik egy vers, mely már akkor új korszakot jelent a szerb költészetben. A „Tavaszi reggel” titokzatos aláírója „Osziján” azt igéri, hogy költője nem válik meg a guszlicától mely: „szívemnek kincse” és „mostantól mindig hű barát”. Gyura Jaksics tudja, hogy ez az „Osziján” Kis Jócó, Jovánovics szenátor fia, mivel egy szobában laknak Bécsben; mivel mindketten verseket írnak s egymásnak olvassák fel azokat; mert Kis magához vette a Piktör verseit is — úgy neveztek akkoriban Jaksicsot —, és elvitte azokat Jován Szuboticsnak, a Letopisz szerkesztőjének, kit Politon keresztül ismert, mivel annak nővére Szubotics felesége volt. Szubotics közlésezi a neki átadott verseket, Jovánovicsét a Letopisz 86-ik kötetében, Jaksicsét a 87-ikben. A kezdet szerencsésnek bizonyult, nemcsak ennek a két fiatalembernek, akinek nem volt még meg az iskolai végzettsége, hanem a szerb irodalomnak is általában.

Jovánovics abban az időben Bécsben él, ismeri Brankó Radicsevicsét, verseitől el van ragadtatva, bálványozza Bránkót, állandóan a nyomában van, megkísérli, hogy figyelmét magára vonja. Mindhiába. „Amikor Bécsbe érkeztem — így ír erről Zmáj —, Bránko már „vén” diák volt és minket újoncokat felülről kezelt. Az ifjúság imádta, de senki jobban mint én, s így mindenáron azon voltam, hogy magamra tereljem figyelmét — azokba a kávéházakba és vendéglőkbe jártam, ahova ő is, mindig a közelében ültem, bekapcsolódtam a beszélgetésbe, hahotázva nevettem mókáin és ötletein, én is megpróbálkoztam eggyel-eggyel —, de mindhiába. Bránko sohasem figyelt fel rám komolyabban, egyenesen hozzám sohasem intézett egyetlen szót sem, kivéve egyetlen egyszer illetett két szóval. de olyanokkal, hogy

nyilvánosság előtt nem ismételhetem.” A Szednicában (1852) epigrammot írt „Amikor először olvastam Bránkó verseit”, és Bránkó iránt érzett szeretete megmarad mindvégig. Amikor Bránkó nemsokára rá meghalt, Jovánovics Ilija Vujevicscsal, Mileticscsel és Polittal együtt vitte koporsóját a kocsiól a temetőig. Ennek dacára Zmáj első verse mégsem Bránkó hatása alatt keletkezett, vagy legalábbis nem kizárólagosan az ő hatása alatt.

Kétségtelen, hogy Jovánovics még diákkorában olvasta Musiczkit és korának többi költőit; de olvasta a Szlavjánkát is, mely akkor jelent meg, amikor már önállóan jött bele az olvasásba; a Szlavjánka akkoriban eseménynek számított, inkább társadalmi, mint irodalmi szempontból, beszéd s vita tárgyát képezte. Habár abban az évben jelentek meg Bránkó versei is, Jovánovicsnak a Szlavjánka kedvesebb volt: mintha akkoriban nem is ismerte volna Bránkót. Számára Szvetozár Miletics és Pavle Popovics Sapcsanin a költői mintaképek. A Szlavjánka később is Zmáj kedvenc könyve: 1883-ban megkéri Arsza Pájevicsot, hogy küldje el neki; a könyvet Jován Makszimovicstól kapta meg, és féltve őrizte, — Makszimovics szavai szerint „Zmáj azon a polcon tartotta, ahol legkedvesebb könyvei álltak, többek között Bodenstedt „Lieder des Mirza Schaffy” c. kötete, amelyet Zmáj lefordított.

A „Tavaszi reggel”-re, Zmáj első versére, amely 1849-ben*) íródott, később maga mondja, hogy Sapcsanin hatása alatt írta. És mégsem Sapcsanin-utánzat. Ehenkezőleg, érezhető rajta Miletics hatása, sőt másoké is, elsősorban a régebbi líráé, melyen addig is fejlődött. De kétségtelenül érezhető Bránkó hatása is. Ez a vers 1852-ben jelent meg, az első fogalmazványon, amely 1849-ben készült, változtatni kellett. Alapja Szlavjánka, mely hatalmába kerítette mag amikor Noviszádon diákoskodott és hatása alatt állt abban az időben is, amikor első művét készítette. De ezen a művén láthatóak az újabbban olvasottak nyomai is. Érthető; Bránkó költészete egy szempillantás alatt teljesen meghódította: „Ma is világosan emlékszem — írta Zmáj J. Makszimovicsnak —, milyen végtelenül kellemes és vonzó hatással voltak rám és az egész akkori társaságra Bránkó versei. Volt bennük valami új, bensőségesek, élénkek, a mieink voltak, — eddig még sohasem hallottak a mi költészetünkben.”

A lírát Zmáj Bránkó tanítványaként kezdte. De nem fog sokáig utána baktatni, sem pedig verseit másolni. Látóköre gyorsan bővül, meggyorsított ütemben érlelődik benne a költő. Azokban az első időkben sokat olvas, hazai és külföldi írókat és az olvasottakból a jobbat és a pozitívebbet teszi magáévá. Kétségtelenül ismeri az úgynevezett polgári lírát, azokat a verseket, melyeket még mindig az emlékkönyvek lapjaira másolgatnak, énekelgetnek az iparos és kereskedősegek mulatságain és csillagos estéken szülővárosának félhomályos utcáin. A népdalt, viszont, gyermekkorá óta ismerte és szerette. Az pedig annak dacára, hogy az arisztokratikus körök üldözték, feltartóztathatatlanul nyomult be minden rétegbe. Jovánovics még az iskolában órák alatt olvasta a népdalokat, még gyermekkorában hallgatta azokat. Bránkó verseiben csak izlésének megerősítését találta meg. A népi irodalom iránt érzett szeretete változatlan maradt; halála után megmaradt könyvtárában — megjegyzendő, hogy az nagyon csonka és hiányos volt, mert gyakori hurcolkodásai alkalmával nem vigyázott holmijára, hanem szétszotogatta és megsemmisítette azokat, mégis a hazai és külföldi népi alkotások gyűjteményei voltak benne találhatóak, és Vuk szótára is, mely széthullott és bepiszkolódott a sok forgatástól, margóit pedig megjegyzések és kiegészítések tarkították. De Zmáj, nem úgy mint Bránkó, mégsem állt meg ennél az egyetlen forrásnál és mintaképnél. Irodalmi érdeklődése hatalmas, majdnem határtalan; idegen, magyar, német, francia, orosz költők műveit olvassa, látszólag válogatás és minden rendszer nélkül. De már akkor is vannak kedveltjei. Az ifjú, aki még meg sem haladta huszadik évét, már tudja válogatni társaságát. Szerelmes Bránkó Radicsevicsba, bensőséges viszonyban él Gyura Jaksicscsal és Novak Radonicscsal, a festővel; a nálánál fiatalabb Laza Koszticscsal is barátkozik majd. Így van a külföldiekkel. Már halasi tartózkodásakor közelinek érzi a magyar irodalmat, de most még inkább: a magyarok és a szerbek, a legyőzöttek és a „győztesek” a forradalom után érintkezési pontokat keresnek, egyik is, másik is ellenséges érzelmekkel viseltetik Bécs iránt. Egyik is, másik is szabadság után vágyott, e jelszó alatt harcoltak egymás ellen is, s mind az egyik,

*) Eredetileg 1848 volt aláírva, később maga Zmáj javította ki a dátumot 1849-re.

mind a másik a szabadság helyett rabigát kapott. Zmáj különösen Petőfit kedveli, a magyar forradalom költőjét. Már 1855-ben a Letopiszban hozza a „Csárda romjai” című románcának fordítását, azután pedig mind többet fordít tőle kis versektől kezdve egészen a „János vitéz”-ig. Ugyanaz időben Arany époszát a „Toldit” fordítja, később pedig Madách „Ember tragédiáját” kezdi fordítani. Még prágai egyetemi hallgató korában, ahelyett hogy vizsgáira készülne és a jogtudományokat tanulmányozná, Heinet olvassa, Szkerlics szavai szerint „a hatvanas években Zmáj számára Heine volt a költői istenség megtestesítője”. Goethét olvassa és a nála lévő Faust-példány megjegyzésekkel és följegyzésekkel van teleírkálva; szereti Turgenyevet, különösen „Prózai verseit”, hatása alatt később maga is kísérletezik.*) Lelkesedik Bodenstedt keleties verseiért és lefordítja a „Lieder des Mirza Schaffy”-t. Családja rendezett anyagi körülményei lehetővé tették neki, hogy könyveket vásároljon s ő ezt alaposan kihasználta: „Zmáj, amikor csak az „iskolákból” hazatért — Kornel fivére szavai szerint — híres írók — Schiller, Goethe, Herder, — műveit hozta magával...”

Olvassa Molièret is, La Fontainet is, Voltaire-ről pedig lelkesedéssel beszél: „Ami Angliának Shakespeare, a németeknek Schiller és Goethe, nekünk pedig szegényeknek Doszitiye, az Franciaországnak Voltaire.” Szereti lendületüket és nagyvonalúságukat, szabadságszeretetüket, mindazt, ami nálunk akkoriban nem létezett. Reményeikben és várakozásaikban félrevezetett ausztriai szerbek a kívánt szabadság helyett „ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül”, az abszolutizmus béklyóit.

Ezért van az, hogy olyan vágyakozva szürcsölik az akkori és előző nagy szellemek szabadelvű gondolatait és a nagy nemzetek kiapadhatatlan forrású irodalmából táplálkoznak. Zmáj is, a többivel együtt, de még mohóbban, vetette rá magát ezekre a forrásokra. Szereti Viktor Hugot, mert számára ő „a szabadság költője, a haladás költője, az egyenlőség költője, a szegények és a szenvedők költője, a béke költője”; becsüli Béranger-t, kit úgy látszik Petőfi által ismert meg — éppen szabadelvűsége miatt, és nagyon hamar és bőségesen fordítja majd; kedveli Freiligrathet, a költőt, ki a forradalom hatása alatt, hátafordított a keleties költészetnek és áttért a politikaira: e tulajdonságok miatt szereti az ifjú német korszak költőit is, és a sok jelentéktelen, ma már teljesen elfelejtett német, magyar, orosz, francia költő műveinek olvasása és fordítása közben mindenkor azt lelte meg bennük, ami abban az időben nagyrabecsült volt — a szabadság gondolatát. Zmájról azt mondják (M. Leszkovác), hogy nem követője Petőfinek, hanem csak „az elveket vette át” tőle. Pontosan így van. De nem csak Petőfivel kapcsolatban. Zmáj nem lehetett ennek vagy annak a költőnek tanítványa, sem bármelyikük látható hatása alatt. Széles alapokon fejlődött, költői kultúráját sokféle mintaképeken szerezte — melyeket több vagy kevesebb érzékkel és ízléssel válogatott össze — és ezen az alapon teremtette meg költészetét.

A fiatal költő szilárd alapokra fektette jövődöbéli emlékművét. Fáradhatatlanul és nagy lendülettel, hihetetlenül sokat dolgozik. Hatalmas és jelentős, nehéz és terjedelmes műveket fordít; elbeszélésekkel is próbálkozik, de eredménytelenül, és három romantikus elbeszélés után hátafordít ennek a műfajnak. és ír, ír fáradhatatlanul, úgy hogy 1857-ben már kész Toldi fordításával, a „János vitéz” fordításán dolgozik és saját eredeti versgyűjteményét készíti elő, amiről értesíti a nyilvánosságot is — „nem akadna-e valami mecenás, aki kiváltaná és világra hozná őket?” Versei, Iván Marsó Marsovszki, iloki nemes, „Fruskogorszki”-jában, Danilo Medákovics „Szednicá”-jában, és különösen Jozsif Strauss zágrábi „Neven”-jében jelennek meg „Keleti igazgyöngyök” címmel. Mindezek a versek alá a következő évszámokat írja: 1849, 1850, 1851, 1852, ami azt jelenti, hogy gimnazista korában íródtak, vagy az egyetemi évek első napjaiban. Ezek még csak szárnypróbálgatások, de dicsőséget hoznak neki. Az első dicséretet, ami akkor nagy bátorítást jelentett Szvetozár Mileticstől kapta, ki akkoriban, Bránkóval együtt, a legnagyobb tekintélynek örvendett az ifjúság körében. Ez megközelíthetőbb volt mint Bránkó, legalábbis Jovánovics számára. Alkalma volt olvasni verseit, még mielőtt kinyomaták volna azokat, és erről így ír 1852-ben protektorának, Hadzsicsnak: „Mivel irodalmunk mindenféleképpen szomorú (komor), a jelenben különösképpen szüksége

*) Oroszról különben is keveset fordított és dalmat. Puskindól keveset olvasott, Puskin fordításai pedig nem is voltak e nagy költő irántmíntha kevésbé ismerte volna az orosz író érzett szeretetének gyümölcsei, hanem inkább véletlen találkozások. Puskin Haragok című versét K. T. Taranovszki megítélése szerint Zmáj igen jól fordította le. „Tehát úgy találjuk, hogy ez Zmáj egyik legsikerültebb fordítása.” Lermontov, Nekraszov és más kisebb költőket is fordított.

lenne egy fényes és szépséges üstökösre, hogy felrázza, felvillanyozza és életre keltse azt. Jovánovics úr fiában szép költői tehetségre bukkantam”. Jovánovics megtetszett a Neven szerkesztőségének is, és ez is legjobb munkatársai közé sorolja majd; a Szednicában már 1856-ban „az egyik legjobb új szerb költőnek” nevezik; Jakov Ignjatovics a következő évben így ír róla a Letopiszban: „Verse mindenkor teljes és szép eszmével bír, kifejező képessége pedig valóban szerb és helyénvaló . . . sokra vihethet még”; Jován Andrejevics-Jolesz pedig azt állította, hogy Goethe balladáját „Az isten és a bajadér”-t összehasonlíthatatlanul jobban fordította le mint M-de Staël. Jovánovics a tanulóifjúság között népszerű, mindjárt a népköltészet és Bránkó után következik, és 1858 végén Antonije Hadzsics jelenti Zmájnak, hogy az ifjúság verseskönyvének kiadására készül.”) Úgyszólván egyik napról a másikra közzismert és híres lett; dicsősége pedig állandóan növekedni fog. Nagyon hamar átesik a kezdet nehézségein, és 1860-tól olyan verseket ír, melyek bekerülnek a versgyűjteményekbe és melyek nélkül egy versgyűjtemény sem képzelhető el.

(Fordította: Kis-Jovák Magda)

*) Jovánovics után Szt. VI. Katyanszky és Gy. Jaksics versei lettek volna soron. Közben anyagi okok miatt szándékukat nem valósíthatták meg.

